

Милица Љ. Марјановић
Институт за српски језик САНУ, Београд
Наташа М. Марковић
Институт за српски језик САНУ, Београд

УДК: 811.163.41'373.22:598.2
ИД БРОЈ: 175682828
Оригинални научни рад
Примљен: 24. фебруар 2010.
Прихваћен: 14. марта 2010.

МОТИВИСАНОСТ ЈЕДНОГ ТИПА ЗООНИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се разматрају механизми постанка семантички мотивисаних орнитонима, истражују се особине које су мотивисале одређени назив и показују се најфреквентнији творбени модели.

Кључне речи: зооним, орнитоним, творбени модел.

1. Предмет рада је значењска и творбена анализа семантички мотивисаних орнитонима¹. Пажња ће бити усмерена на откривање особине која је представљала основу за постанак одређеног назива. Та особина представља и битну компоненту лексичког значења и јавља се у речницима у оквиру дефиниције. Други део рада посвећен је представљању најфреквентнијих творбених модела. Циљ рада јесте да се, у светлу општелингвистичких законитости, на расположивом корпусу, сагледају најфреквентнији начини семантичког именованја птица и најфреквентнији начини творбе њихових назива.

2. У нашој лингвистичкој литератури постоји одређен број радова који се баве различитим аспектима зоонимије – место зоонимије у оквиру ономастике, топоними мотивисани зоонимима, етнолингвистички аспект појединих орнитонима². Овај прилог ограничен је на семантички и творбени аспект једног типа зоонима, тј. на орнитониме.

¹ У раду ће се под орнитонимима подразумевати имена птица. Овај термин је изведен према термину „орнитологија“, део зоологије који проучава птице.

² Може се рећи да проучавање зоонимије у српској лингвистичкој пракси није довољно развијено, јер не постоји довољна термилошка прецизност ни кодификован термилошки систем, на шта у својим радовима указује Михаило Шћепановић (Шћепановић 2002). Највећи број радова је посвећен постанку топонима од зоонима, и постанку зоонима мотивисаних бојом. Радомила Жугић (Жугић 2004) бавила се мотивисаношћу зоонима и њиховим односом према личним надимцима и личним именима. У раду „Птица бојомољница“ Биљана Сикимић (Сикимић 1999) са етнолингвистичког становишта анализира да ли је бојомољница заиста орнитоним, тј. да ли се односи на неку конкретну птицу или уопште на медијатора између човека и Бога.

3. Корпус који ће бити анализиран подразумева само једночлане називе. Посматрано са синхроног становишта, семантичкој анализи су подвргнути орнитоними јасне мотивације. Ови називи имају једно мотивационо обележје, тј. мотивисани су једном доминантном карактеристиком птице. Грађу смо ексцерпирали из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ) и *Речника српскохрватској књижевној језика* Матице српске (у даљем тексту РМС), а као помоћни корпус користили смо и *Рјечник народних зоолоичких назива* књ. 3, Мирослава Хирца.

Ради лакшег одређивања мотивације за именовање птица, преглед имена поделићемо у тематске групе у зависности од мотивисаности њиховог настанка. Овакав приступ омогућава сагледавање разноликости мотива који условљавају имена птица, као и степен заступљености конкретног мотива у нашем корпусу:

Орнитоними мотивисани бојом: *беловрана, белолавица, б(ј)елорейан = бјелорейац = бјелорейаш³, белојуш, белојуза, врана, вранац, врајчара* (в. т. 4.4), *јавран, јосиојица = јосиојица, жушавка = жушавољка = жушарка = жушарка = жушарица = жушица, жушаја = жушуља, жушокљунка, зеленшарка = зелендур = зеленац = зеленка = зеленчек, златоврана = златовранка = модроврана, златокрилка, калуђерица = манаширка, лабудница = лабудњача, модрокос = модрак, модровоља, модрочел, мрчача, мрковољка, мркуља, пламенац, црвендаћ, црвениерка, црвенорейка = црвенрейка, црноглавка = црнолавац = црноглав = црнокајица, црноерка, црнојерница.*

Орнитоними мотивисани специфичним, неуобичајеним обликом неког дела тела или његовом величином: *бајокљун = бајокљунац = дебелокљун = шукљун, брадан = брадаш, јаћан, јаћаш, тићавац, тићуља, тривњаш = тривњак, крунаш, крунарка = крунчица, дућокљунка, дућокрилка, дућорейац = дућорейица, жличарица = кашика = кашичар = кашикара, кривокљун = кривокљун(а) = кривокљунац = кривокљунка, кржа = кржица = кржуља = кржа, носорој = кљунорожац = носашорожник, ојрличар = ојрљашница, облокрилка, рашљика, рејаш, сабљарка = сабљокљунка, ушара.*

Орнитоними мотивисани другим зоонимима, ређе фитонимима, као најчешћом храном: *врајчар, јујаш = јујинар = змијар, желудар, желудара, живичар, живичарка; жшарица, ласшавичар, мухар = мухарица = мухарка = мухавица = мухоловац = мухоловка = мушичар = мувоједа = муволовка, лешинар = мрцинаш = мрцинар = сшрвинар, мишар = мишљак = мишоловац, мухарица, осаш = осичар, јачар, шчеларица, рибар, смокварица.*

Орнитоними мотивисани ономатопејом:

а. звуком којим се птица оглашава: *букавац, букач, букоч, јујушка, звиждун = звиждара = звиждарка = звиждавка, звиждак, звиждавац, кликавац = кликавка, кликаш, кокошка, креја, крешишлица, кричалица = викачица,*

³ Знак = означава да се ради о синонимним називима.

кукуџика = кукавица = кукалица = кукаљка = кукуџика, кукумавка, кукувија, њи-јукавац, ђук, ђурлин = њијукавац, њлачка, њрдавац, хукџача.

б. звуком који птица одаје при полетању: луйаја = луйајка.

в. узвиком за вабљење: бирка, бирица.

Орнитоними мотивисани начином на који се птица креће: веџрушка = веџруша = веџройирка = веџреушка = веџромуша = веџрушак = вјеџрух = вјеџрушица = џресџаћа, вриџџуз = вриџирей = вриџорейка, вриџодујка = вриџорейка, џазибара, грмалица, грндалица, зезаљка = зезалица = зезавка, маширеј, мрдоџуз = мрдоџузица = мрдорейка, неџиџуша, обрџач = џреврџач, џеџичар = џузавац = џузавица, џоџрк, џркалица, чиџра.

Орнитоними мотивисани стаништем на коме се птица најчешће креће: бреџуљица = бреџуница = бреџуша = обалка, водеџак, џрмуша, жалар, живичџак, ливадарка, камеџарка, мочварџица, мочварка, џеџинар, џоџочарка.

Орнитоними мотивисани карактеристичним манифестованим понашањем:

а. начином прављења гнезда: дуџџашица, дуџџаши, зидарџица, кроџачица, џлеџиџа.

б. временом када је птица активна: обданица, џомракуша (Хирц).

в. другим видовима понашања: балеџарка, дрводубџа, ловчина, овчара = овчарица = џасџирица = чобаница = чобанка, чуварџица, џоведарка, џоведаруша, јаџчарица = коџарица = коџушарица = коџушарка = свиџарица = воларица = волоџонка = воуџарица, џорац, џорва = џорба = џорка, ронџица, џриџивац.

Орнитоними мотивисани народним веровањима у виду предсказања: зловремац = зловременица, злоџласница, злоџодина, злоџодница = бурница = злоџодица = бурџак, буревесник, времеџача, кишарица = кишџак, мрџивачица.

4.1. Из бројних наведених орнитонима у оквиру представљених мотивационих група види се да је највећи број назива за птице изведен према боји перја којим је птица прекривена: беловрана, врана, вранац, џавран, жуџиџаџа = жуџиџуџа, зеленџарка = зеленџур = зеленац = зеленка = зеленчек (маслинастозеленог, жуџкастозеленог перја), жуџиџавка = жуџиџарка = жуџиџоџерка = жуџиџарица (стрнадица), злаџоврана = злаџовранка = модроврана (небеско плава), модрокос = модрак (модросиве боје), мрџача (мрког перја), мрџуџа, црвенџаџ, црвенџерка, црноџерка, црноџерница, црвенџаџ.

4.2. У ову групу сврстани су и називи који означавају птицу чији је један део тела другачије боје у односу на боју остатка тела: белоџлавица, б(ј)елорейан = бјелорейац = бјелорейаши, белоџуш, белоџуза, злаџокрилка, жуџиџовољка, жуџиџокљунка, модровоља (славуј са модром, тамноплавом пегом на доњем делу врата), модрочел (папагај са модрим перјем на челу), мрџовољка (по леђима и вољи, гуши, мрџосмеђа, по грудима рђастоцрвенкаста, а по трбуху

жућкастобеличаста), *црвенорейка* = *црвенрейка*, *црнолавак* = *црнолавац* = *црнолава* = *црнокајица*. Орнитоним *црнокајица* садржи у себи именицу која означава општепознати одевни предмет па се на основу назива закључује да се ради о птици која има црно перје на глави.

4.3. Корпус не показује широк спектар боја. Мотив за настанак ових назива чине боје *универзалне ујошребне вредности*⁴: бела, жута, црвена, модра (тј. плава), зелена, мрка и црна. Орнитоними који означавају птицу чији је један део тела другачије боје у односу на боју остатка тела изведени су метонимијом јер се као мотивација за именовање птице узима именица која означава само део тела те птице (*лава*, *кљун*, *рей*, *чело*, *јуша* или *вољка*).

4.4. У ову групу сврстали смо и неколико назива који су посредно мотивисани бојом (*врайчара*, *иламенац*, *јосјојица* = *јосјојчица*, *калуђерица* = *манастирка*, *лабудуца* = *лабудњача*). *Врайчара* је мала сова која по боји перја асоцира на врапца. *Госјојица* се издваја изузетно лепим шареним перјем. Хирц овај назив објашњава тиме „што је нацифрана, шарена“ и „мало је наших крилатица, којим је одијело тако кићено као у госпојчице“. Метафорички се повезује лепо, шарено перје са раскошном одећом госпођице. *Калуђерица* или *манастирка* је птица црног перја, чија боја асоцира на боју одеће калуђерица, док је *лабудуца* птица белог перја које подсећа на лабудово. Код орнитонима *иламенац* метафорички се повезује боја птице с бојом пламена.

У свим овде наведеним орнитонимима, птица се асоцијативно повезује са неком појавом, јер по боји изазива слику, представу, неке од раније познате појаве са којом је номинатор пореди и издваја њихово заједничко обележје које служи као основа именовања.

Битно обележје ових орнитонима је експресивност.

5.1. Као мотив настанка многих орнитонима јавља се утисак који изглед птице оставља на човека и повезивање тог имена са нечим што му је познато, блиско. У таквом називању одражава се визуелни став номинатора. Став особе која даје име, а које бива прихваћено и од других људи, своди се на истицање уочених особина птице. Нека карактеристика грађе птице, део тела који је нарочито развијен, упечатљив или по облику подсећа на нешто, чест је мотив именовања птице.

5.2. Најчешћи мотив именовања по неком делу тела је облик и величина кљуна. *Байокљун*, *байокљунац*, *дебелокљун*, *тшјокљун* је птица кратког, а дебелог и јаког кљуна. *Дуокљунка* је птица дугог кљуна. *Кривокљун*, *крсиокљун(а)*, *кривокљунац*, *кривокљунка* има унакрсно савијен кљун.

⁴ Термин преузет из Пижурца 1977: 30.

5.3. Особина која се лако запажа и која мотивише именовање птице јесте и величина и облик репа. Сеница која има дугачак реп назива се *дујорейца* или *дујорейица*, а голуб с великим лепезастим репом је *рейаш* или *рејан*. *Рашљика* је лапа рашљастог⁵ репа и ту се значење метафорички преноси на основу сличности.

5.4. Упркос томе што су крила главна обележја птица, нема много орнитонима који су мотивисани обликом и величином овог дела тела. Ретки орнитоними те врсте су *дујокрилка* и *облокрилка*.

5.5. Перје израсло на карактеристичан начин, такође, може бити мотив за именовање птица. *Брадан* или *брадаш* је орао који испод кљуна има чекињасто перје које подсећа на браду. *Гривњаши*, односно *гривњак* је голуб са чуперком који подсећа на гриву. *Ушара* има на глави „ушке“, уздигнуто перје које подсећа на уши.

5.6. Неки од наведених назива изведени су од анатомске лексике која се не односи на птице, типа: *брадан*, *гривњаши* = *гривњак*, *носорог* (*носорожњик*) и *ушара*. Успоставља се асоцијативна веза тако што неки облици на телу птице подсећају на одређене делове тела човека или других животиња. Именовање именицама које се односе на делове тела птице или човека је покушај да се нови појмови усвоје користећи већ познате елементе искуства, па оваква имена пружају неку представу о поменутиим птицама чак и онима који за њих први пут чују.

5.7. На сличан начин су настали и зооними мотивисани именицама које означавају делове одеће, накита, покућства и других предмета из непосредног човековог окружења. *Гаћан* или *гаћаш* је голуб коме су ноге обрасле перјем, а шева која има перје у облику капице на глави, круну, назива се *крунарка*, *крунчица*, док је голуб са таквим карактеристикама *крунаш*. *Жличарица* = *жличарка* = *кашика* = *кашичар* = *кашикара* је врста патке која има кљун у облику жлице, кашике. *Сабљарка* = *сабљокљунка* је 'врста птице танког, плоснатог кљуна повијеног према горе попут сабље' (РМС). Карактеристика птице *ојрличар* је та што у „прољеће има мужјак бујан оватник од перја који може усправити“ (РСАНУ). *Ојрљашница* је патка која има око врата перје које подсећа на огрилицу. *Гигавац*, *ишуља*, *ишаљница* су барске птице дугих ногу, чији је назив изведен од гигаља⁶, 'штула'.

⁵ Рашљаст је 'који је у облику рашаља ... ракљаст' (РМС).

⁶ Гигаља – 'једна од две рачвасте мотке које служе за прелажење преко реке или потока' (Жугић 2005). Гига је пејоративан назив за високу жену (РСАНУ), вероватно дугих, танких ногу.

5.8. Овако мотивисани називи настају на основу учачавања сличности са предметима опште употребе (*жличарица*, *крунарка*, *ојрличар*, *јаћан*). Круна, гаће, гигаља (штула), огрлица, кашика, сабља – добро су познате ствари и ту се врши поређење по сличности. У основи оваквог именовања је потреба да се оно што је непознато опише помоћу оног што је познато из свакодневног искуства чиме се олакшава памћење имена птице која се ређе сусреће. Посебно развијени и уочљиви делови тела – кљун, брада, „грива“, „уши“, реп, ноге – уколико су карактеристичног облика и величине на основу којих се лако може издвојити одређена птица, често постају мотив за давање одређеног имена. У именовању по карактеристичним телесним одликама најупадљивија карактеристика је облик репа и кљуна.

5.9. Као карактеристична особина која мотивише називе птице јавља се и мала величина њиховог тела. *Крџа* = *крџа* = *крџица* = *крџуља* је мала кржљава⁷ патка. Сличан пример је и орнитоним *врајчара* код кога се сличност између две птице успоставља не само по боји перја, него и по величини.

6. Бројни су називи птица који су мотивисани оним чиме се птица обично или повремено храни. Ови називи су обично изведени од других зоонима. *Гујаши*, *гујинар*, *змијар* је орао који се храни претежно змијама. *Ластавичар* је врста сокола ситне грађе који је довољно брз да у ваздуху хвата ласте док ове изводе своје вратоломије у лову на инсекте. *Мишиар*, *мишиљак*, *мишоловац* је врста птице која се обично храни пољским мишевима. *Мухар* = *мухарица* = *мухарка* = *мухавица* = *мухоловац* = *мухоловка* = *мушичар* = *мувојед* = *муволовка* је птица која се храни разним инсектима, али је за номинатора најважнија чињеница да се храни и мувама. *Осаиш*, *осичар* је врста птице која се храни осама. *Пачар* је орао који лови патке. *Пчеларица* је врста птице која се храни пчелама. *Рибар* је орао који се храни рибом.

У основи орнитонима мотивисаних храном, могу бити и фитоними⁸: *желудар* је врста голуба гривњаша у чију исхрану повремено улази и жир (~желуд, РСАНУ); *желудара* је креја која се храни жиром; *жиптарица* је врста јаребице која се најчешће храни житом; *смокварица* је птица која се храни смоквама.

Лешинар, *мрцинаш*, *мрцинар*, *сирвинар* је велика птица грабљивица која се храни лешинама.

7. Издвајају се називи птица који су мотивисани начином на који се птица креће. *Ветрушка* („Ветрушка се зове птица која по ветру лебди, трепери крилима, вребајући озго понајвише шеве или друге стине птице“, РСАНУ)

⁷ Кржљав – ’заостао у расту, развоју, неразвијен, закржљао’ (РСАНУ).

⁸ За све ономастичке термине в. Подольская 1988.

= *вeйтpушa* = *вeйтpојиpкa* = *вeйтpеушкa*⁹ („Ветреушка, кад лети, непрестано трепери крилима, ветри, с чега је и име добила“, РСАНУ) = *вeйтpомушa* = *вeйтpушaк* = *вјeйтpух* = *вјeйтpушицa* = *шpесијаћа* је соко омањег раста који лебди у једном месту, маше крилима и вреба плен („Тресигаћа, кобац или орао, који у зраку на једном мјесту стоји и крилима тресе“, РМС). *Вpтoдyгyкa* („Вртодупка је нека птица што живи покрај река и потока, и репом непрестано маше, врти“, РСАНУ) = *вpтoрeјкa* = *мpдoјyз* = *мpдoјyзицa* = *мpдoрeјкa* („Мрдорепка ... иде брзо и једнако удара дугим рачвастим репом о земљу“, РСАНУ) маше, врти репом и задњим делом тела док хода. Карактеристични живахни покрети репа су мотивација следећих орнитонима *дpмaлицa* („репом дрма“, РСАНУ), *дpндaлицa* („репом дрнда“, Хирц), *зeзaљкa* = *зeзaлицa* = *зeзaвкa*¹⁰, *мaшиpеј*. Птица *нeйтпyшa*, дуго остаје у лету, а њено име је објашњено тиме што она „у недјељи дана само једном тине земље и на земљу [се] спусти“ (РСАНУ). Голуб који се у лету преврће уназад преко репа је *oбpшaч* или *пpевpшaч*. Птица која се пење, пуже уз дрво и стене је *пeњичap* = *пyзaвaц* = *пyзaлицa*. *Пoјpци* су крупне птице, јаких ногу, одличне тркачице. *Чиpе* су брзе птице које у лету лако мењају правац. Карактеристичан начин кретања птица привлачи пажњу људи и постаје повод за њихово именовање.

8. Орнитоними настали по месту које птице настањују су изведенице у чијој је основи ороним, фитоним, хидроним и сл. *Бpејyлицa* = *бpејyницa* = *бpејyшa* = *oбaлкa* је ласта која гради гнезда на стрмим обалама река и језера, *вoдeњaк* живи поред воде, најчешће поред брзих потока и добар је пливач и ронилац; *пpмyшa* је назив за више врста птица певачица које живе у грмљу, *жaлap* живи на песковитим и шљунковитим обалама; *живичњaк* је врста царића, који се најчешће настањује у грмљу или у живици. *Ливaдapкa* и *кaмeњapкa* су врсте јаребице, разликују се по томе што *ливaдapкa* насељава степска подручја, а *кaмeњapкa* стеновите пределе са мало вегетације. *Мoчвapицa* или *мoчвapкa* је птица која живи у мочварним пределима. *Пeђинap* је голуб који живи у крашким пределима са много рупа. *Пoјчoркa* се среће уз потоке и мање реке.

9. Посебан тип орнитонима чине они мотивисани оглашавањем и изведени ономатопејом. Гласовни састав ових орнитонима је мотивисан уобичајеним подражавањем одређене птице у нашој језичкој средини. *Букaвaц*, *бyкaч* или како се још назива *вoдeни бик* оглашава се „букањем“ које се далеко чује. *Звиждyн* = *звиждapa* = *звиждapкa* = *звиждapкa* = *звиждapкa* = *звиждapкa* = *звиждaвкa*, *звиждaк*, *звиждавaц* се оглашава слично звиждању. Према начину оглашавања и звуку који одају, име су добиле и следеће птице: *пyгyшкa*, *кликaвaц* = *кликaвкa*, *кликyшaш*, *кoкoшкa*, *кpејa*, *кpешћaлицa*, *кpичaлицa* = *вика-*

⁹ Ветрити – ’веома брзо махати крилима’ (РСАНУ).

¹⁰ Зезати – ’брзо се покретати горе-доле, поскакивати, љуљати се’ (РСАНУ).

чица, *кукуџка* = *кукавица* = *кукалица* = *кукаљка* = *кукуџка* = *кукувија*, *кукумавка*, *ћук*, *ћурлин* = *џијукавац*, *џлачка*, *хукџача*. Карактеристичан звук који птица одаје јавља се и као њено диференцијално обележје и постаје основа за номинацију. У корпусу су се издвојила два назива за гуску *бирка* и *бирица* изведена према узвику „бир“ којим се оне вабе. Издвајају се и орнитоними *лупаја* и *лупајка*, такође ономатопејског порекла, мотивисани звуком крила при полетању („Лупаја ... што се од ње чује велика лупа, кад узлети, исто је лупајка“ Хирц, РСАНУ). Гласовна структура ових орнитонима сугерише на коју птицу се они односе.

10.1. Полазна основа за извођење имена птица јесу неки аспекти понашања. Тако су према начину прављења гнезда настала следећа имена: *дупљашица* и *дупљаш* је птица која се леже у дупљи, *зидарица* прави гнездо по зидовима, птица *кројачица* прави заклон око гнезда прошивајући велике листове биљним влакнима, *џлеџиља* плете гнездо у облику цеви, боце, лопте. Последња три назива настала су метафоричким преносом. *Балејарка* је „тако названа јер радо пада на балегу, где лови корњаше и друге зарезнике“ (Хирц), *дрводубља* је детлић који јаким и оштрим кљуном буши дрво и тако налази храну или прави гнездо, *ловчина* је врста јастреба. *Пршљивац*¹¹ је добио назив по својој борбености у време парења.

10.2. Као посредан или непосредан мотив за именовање птица јавља се и начин на које оне долазе до хране. Птице мочварице сличне патки, које роне да би ухватиле рибу су *њорац*, *њорва* = *њорба* = *њорка*, *ронац*, *ронилица*. За *белу џлиску* има више назива мотивисаних њеним кретањем у близини стада: *овчара* = *овчарица* „Веле је с тога овчарица, ер ... држи се стада, слиједи га и кљује до самијех нога животиње“, „Кад човјек почне у прољеће орати, па ако на орање пане птица овчарица (!), – срећа“ (РСАНУ); *џасџирица* јер „купи отровно биље испред стоке те га односи да се благо не би отровало“ (Хирц); *чобаница*, *чобанка*, *чуvariца*, *џоведарка*, *џоведаруша*, *воларица* = *волоџонка* = *свињарица* јер „радо борави уз чобанина, уз благо на паши“ (Хирц), *јањчарица* јер „радо борави уз јањце на паши“ (Хирц), *коњарица* = *коњушарица* = *коњушарка* „радо борави уз коње на паши“ (Хирц).

11. Време када је птица активна такође може бити карактеристична особина за настајање орнитонима: *обданица* је сова која лети само дању, *џомракуше* су ноћне птице сличне ластавици.

12. За птице се везују многа народна веровања, па као посебну групу можемо издвојити орнитониме са оваквом мотивацијом. *Зловремац* = *зловре-*

¹¹ Пршљив – ’који је нагле ћуди, напрасит, пргав, напржит’ (РСАНУ).

менца својом појавом или гласом предсказује лоше време, *бурница* = *злојодница* = *бурњак* = *буревесник*¹² сматрају се весницима буре на мору, *времењача* је чапља чија појава предсказује лоше време, а *временуша* жуна чије кликтање најављује кишу. Веровање је да *кишарица* или *кишњак* предсказује кишу („Кишарица, јер јауче: ки, ки!, кад је жељна кише“; „Бит ће мутно вријеме, кишарица се надвија“, Хирц). Према веровању да ће онај ко види *врану* чути лоше гласове, *врана* се назива још и *злојасница*. *Мрљвачица* су птице за које се сматра да кад слете на нечију кућу и огласе се предсказују смрт („Ћук више пута долети на куће, те ћукче, а празновјеран свијет држи, да глас тај слути на смрт, зато су и ћука мртвачицом прозвали“, РСАНУ). Овакви називи мотивисани су предсказивањем негативних појава и догађаја: лошег времена, најаве лоших вести, или нечије смрти.

13.1. Семантички мотивисани називи носе конкретну информацију и много говоре о особинама птица на које се односе. При настанку ових имена успоставља се асоцијативна веза са референтном птицом и то пре свега на основу карактеристичних особина, станишта, боје перја тела или појединих делова тела, грађе, оглашавања или неког другог својства. Из мноштва карактеристика одређене птице, апстрахује се само једна, најмаркантнија особина на основу које се одређена птица препознаје, а затим јој се приписује семантички мотивисано име чиме се она конкретизује и диференцира у односу на остале птице.

13.2. Набројани орнитоними најчешће су директно мотивисани, али има и оних који настају као продукт асоцијативне везе. Семантички мотивисана имена помажу човеку у памћењу и усвајању назива биљних и животињских врста са којим је ређе у додиру. Психолошки је разумљиво да човек лакше памти називе оних врста које гаји или их користи на други начин, а да му је асоцијативна веза потребнија за биљне и животињске врсте које ређе сусреће и запажа у свом непосредном окружењу (в. Ракић 2004: 147). Неретко иста птица може имати два или више имена која су мотивисана различитим особинама (*желудар* = *јолуб* *јривњаиш*, *белојлавица* = *овчарица*) или, још чешће, да поред немотивисаног имена има и семантички мотивисано име (*сврачак* = *живичар*, *јсдрал* = *злојодина*, *вивак* = *манасијрка*).

14. На основу статуса ових назива, из корпуса можемо најпре издвојити именице које припадају општем лексичком фонду и код којих је дошло до метафоричког преноса значења на основу сличности. Антропоморфизација је присутна у орнитониму *јршљивац*, „познат по борбености у време парења“, птици се приписује људска особина пршљивост. Антропоморфизацију мо-

¹² Орнитоним *буревесник* је преузет из руског језика – „буревестник“.

жемо приметити и у метафорички изведеним називима *јосјођица*, *јујинар*, *змијар*, *калуђерица*, *кројачица*, *илејиља*, *зидарица*, *њорац*, *рибар*, *овчарица*, *пеђинар*, *овчарица*, *јасјирица*, *чобаница*, *чобанка*, *чуvariца*, *јоведарка*, *јоведаруша*, *воларица*, *свињарица*, *коњарица*, *коњушарица*, *коњушарка* јер су то апелативи који се односе на људе. Међу називима птица образованих путем семантичке деривације има и оних који су настали као резултат метафоричког преноса назива неког предмета, тј. зоонимизацијом апелатива: *кашика*, *крунчица*, *рашљика*, *чијра*. Орнитоними ређе настају од лексичких јединица које примарно означавају неку животињу: *лабудница*, *носорој*. Овакве метафоре настају на основу сличности које се тичу облика (*кашика*, *крунчица*, *рашљика*, *чијра*, *носорој*), боје (*калуђерица*, *лабудница*), карактеристичног начина понашања (*јујинар*, *змијар*, *кројачица*, *илејиља*, *зидарица*, *њорац*, *рибар*, *овчарица*, *јасјирица*, *чобаница*, *чобанка*, *чуvariца*, *јоведарка*, *јоведаруша*, *воларица*, *свињарица*, *коњарица*, *коњушарица*, *коњушарка*), места (*пеђинар*). Ови називи су веома експресивни, сликовити и ефектни.

15. Код орнитонима мотивисаних бојом птице примећујемо следеће моделе творбе:

Модел 1: боја (вран, жут, зелен, модар, мрк) + суфикс (-*авка*, -*арка*, -*ац*, -*ка*, -*ача*, -*уља*, -*арица* итд.): *жујтавка*, *жујтарка*, *жујтарица*, *жујтица*, *жујтуља*, *зеленац*, *зеленка*, *модрак*, *мркача*, *мркуља* итд.;

Модел 2а: боја + део тела (+суфикс): *белојуза*, *мрковољка*, *белолавица*, *бјелорейан* = *белорейан* = *бјелорейац* = *бјелорейаш*, *белојуш*, *жујтовољка*, *жујтокљунка*, *злајтокрилка*, *модровоља*, *модрочел*, *црвенорейка* = *црвенрейка*, *црнолавка* = *црнолавац* = *црнолав*, *жујтојерка*, *црвенијерка*, *црнојерка*.

Модел 2б: боја + врста птице: *беловрана*, *модрокос*.

16. Облик дела тела птице у основи мотивације њеног назива може бити изражен асоцијативно, путем метафоричког преношења назива других реалија (*рашљика*, *носорој*) или састављањем нових јединица по одређеним творбеним моделима. Орнитоними мотивисани обликом или величином неког дела тела птице, такође могу бити изведенице и сложенице. Овде уочавамо следеће моделе:

Модел 1: део тела + суфикс (-*ан*, -*аш* итд.): *брадан*, *брадаш*, *рејаш*, *ушара* итд.;

Модел 2: општеупотребни или општепознати предмет + суфикс (-*ан*, -*аш*, -*арка*, -*ар*, -*ара* итд.): *јаћан*, *јаћаш*, *крунаш*, *крунарка*, *крунчица*, *жличарица*, *кашичар*, *кашикара*, *ојрличар*, *ојрљашница* итд.

Модел 3: придев + именица која означава део тела (+суфикс): *дебелољун*, *јујтокљун*, *кривољун*, *дујорейац*, *дујорейица*, *кривољунац*, *кривољунка*;

Модел 4: именица + именица која означава део тела: *бајтокљун*, *крстољун*, *бајтољун*, *сабљокљунка*.

17. У групи орнитонима који су мотивисани храном коју птица најчешће користи, модели су:

Модел 1: именица која означава оно чиме се птица храни + суфикс (-*ар*, -*ара*, -*арка*, -*аши* итд.): *врайчар*, *врайчара*, *џујинар*, *змијар*, *желудар*, *желудара*, *живичарка*, *ласџавичар*, *лешинар*, *мрџинаш*, *мишар*, *мухарица*, *осаш*, *џачар*, *џчеларица*, *смокварица* итд.

Модел 2: модел у ком је први део сложенице именица која означава оно чиме се птица храни: *мишоловац*, *мухоловац*, *мухоловка*, *муволовка*, *мувоједа*.

18. Орнитоними мотивисани звуком који птица производи настали су по следећим моделима:

Модел 1: глаголска основа од ономатопејског глагола + суфикс (-*ац*, -*ара*, -*арка*, -*авка*, -*аџ*, -*ав(а)ц*, -*аши*, -*лица*, -*ица*, -*аја*, -*ајка* итд.): *букавац*, *звиждара*, *звиждарка*, *звиждавка*, *звиждак*, *звиждавац*, *кликавац*, *кликавка*, *кликџаш*, *крешиџалица*, *луџаја* = *луџајка*, *викачица*, *кукавица*, *кукалица* = *кукаџка* = *кукуџка*, *кукумавка*, *џијукавац*, *џлачка*, *хукиџача*.

Модел 2: узвик + суфикс (-*ка*, -*ица*): *бирка*, *бирица*.

19. Орнитоними мотивисани начином на који се птица креће имају следеће моделе:

Модел 1: глаголска основа + суфикс (-*лица*, -*аџка*, -*авка*, -*ка*, -*ар*, -*ац*, -*ица* итд.): *дрмалица*, *дрндалица*, *зезаџка* = *зезалица* = *зезавка*, *њорка*, *џењичар*, *џузавац*, *џузавица*, *ронилица*, *џркалица*.

Модел 2: глаголска основа + именица која означава део тела (+суфикс): *маширеџ*, *мрдоџуз*, *мрдоџузица*, *врџодуџка*, *врџорейка*, *мрдорейка*.

20. Орнитоними мотивисани местом на ком се птица најчешће среће су изведени по моделу именица која означава место + суфикс (-*уџица*, -*уница*, -*уша*, -*ка*, -*аџ*, -*ар*, -*арка*, -*ица*): *бреџуџица* = *бреџуница* = *бреџуша* = *обалка*, *водењак*, *џрмуша*, *џалар*, *живичњак*, *ливадарка*, *камењарка*, *мочварица*, *мочварка*, *џеџинар*, *џоџочарка*.

21.1. Анализирани називи су настали тако што номинатор уочава одређене атрибуте птице (боју, облик, начин кретања и сл.), и то служи као подстицај за давање одређеног имена. Настала имена су конкретна, сликовита, лако се памте, повезана су са претходним искуством и веома су информативна јер садрже битне податке о најуочљивијој диференцијалној особини по којој се једна птица разликује од осталих.

21.2. На основу анализираних грађе можемо закључити да је највише назива мотивисано бојом перја којим је птица у потпуности прекривена, јер је то најуочљивија особина, особина која се прва запажа, при том спектар боја није широк већ су то боје *универзалне уџоџребне вредности* (*џуџуџа*, *зе-*

ленац). Мотив за именовање може бити и део тела који је другачије боје у односу на боју остатка тела и ти називи су добијени механизмом метонимије (*жујшокљунка, златокрилка, модровоља*). Чести су и орнитоними који су индиректно мотивисани бојом (*лабудњака, йламенац, калуђерица*). У овим случајевима номинације птица се асоцијативно повезује са неком познатом реалношћу, јер по боји изазива слику, представу, неке од раније познате појаве са којом је номинатор пореди и издваја њихово заједничко обележје које служи као основа именовања.

21.3. Нека карактеристика грађе птице, део тела који је нарочито развијен, упечатљив или по облику подсећа на нешто, чест је мотив именовања птице (*браган, байшокљунка, сабљарка*). Успоставља се асоцијативна веза тако што неки облици на телу птице подсећају на одређене делове тела човека или других животиња или на неке општеупотребне ствари и тако се нови појмови именују користећи већ познате елементе искуства, па оваква имена пружају неку представу о поменутиим птицама чак и онима који за њих први пут чују.

21.4. Диференцијална особина важна за именовање може бити још и храна коју птица најчешће налази (*живичарка, жишарица, ласјавичар, лешинар*), место где се среће (*мочварица, обалка, водењак, трмуша, жалар*), звук који одаје (*йујушка, кукавица, звиждун*), неки аспекти понашања (*балејар, йасиширица*) и веровања везана за одређену птицу (*буревесник, зловремац*).

22. Осим орнитонима који припадају општем лексичком фонду и код којих је дошло до метафоричког преноса значења на основу сличности по облику или по неком другом својству, јављају се и орнитоними настали различитим творбеним процесима и по различитим творбеним моделима. Најпродуктивнији начин творбе је извођење, при чему се на исту основу може додавати више суфикса, па иста птица има више различитих имена¹³. Подједнако продуктивни начини творбе су слагање и комбинована творба¹⁴.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић (2007): Р. Драгићевић, *Лексиколоија српској језика*, Београд.
Жугић (2004): Р. Жугић, „Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним именима и личним надимцима“, *Јужнословенски филолој*, бр. 60, 177–192.

¹³ Са становишта лексикологије, овде је реч о једнокоренским или творбеним синонимима (Драгићевић 2007: 246).

¹⁴ На примерима орнитонима, такође, потврђује се појава да су творбени процеси један од четири начина настанка синонима (Драгићевић 2007: 250).

Жугић (2005): Р. Жугић, „Речник говора јабланичког краја“, *Српски дијалектолошки зборник* LI, Београд.

Пижурица (1971): М. Пижурица, *Из ономастике Роваца*, посебан отисак из прилога проучавању језика, књ. 7, Нови Сад, 167–185.

Подольская (1988): Н. В. Подольская, *Словар русской ономастической терминологии*, Академия наук СССР, Институт языкознания.

Ракић (2004): С. Ракић, „О метафоричком означавању људи, животиња, биљака и ствари у српском и енглеском језику“, *Јужнословенски филолоџ*, бр. 60, Београд, 147–176.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд 1959–.

Сикимић 1999: Б. Сикимић, „Птица богомољца“, *Наш језик* XXXIII/1–2, Београд, 76–89.

Хирц 2: М. Хирц, *Рјечник народних зоолошких назива*, књ. 2, Загреб, 1938–1947.

Шћепановић (2002): М. Шћепановић, „Зооним као ономастички термин“, *Српски језик* 7/1–2, 321–326.

Milica Lj. Marjanović

Institute for the Serbian Language SASU, Belgrade

Nataša M. Marković

Institute for the Serbian Language SASU, Belgrade

MOTIVATION OF A ZOONYM TYPE IN SERBIAN

Summary: The paper studies semantically motivated ornitonyms from semantic and morphological aspects. The analysis suggests that the biggest number of ornitonyms are motivated by the colour of a bird's feathers and by a bird's appearance. Apart from a bird's appearance, names are also motivated by a bird's food, its specific sound, its movement and behaviour, as well as its habitat. Some ornitonyms are motivated by people's beliefs.

Morphological analysis shows that the biggest number of ornitonyms are made by adding suffixes to nouns and adjectives (*-ar*, *-ka*, *-aš*, *-ica*, *-aljka*, *-avka*, and similar). A smaller number is made by combining affixation and agreement. A number of ornitonyms is made from lexis belonging to general lexical corpus and undergoing metaphorical transfer of meaning on the ground of similarity.

Key words: zoonym, ornitonym, morphological model.